

# Dualny model rolnictwa przyszłości, czyli między korporacją rolną a prywatnym gospodarstwem rolnym



**PROF. STANISŁAW KOWALCZYK**

Kierownik Zakładu Rynku i Bezpieczeństwa Żywnościowego,  
Instytut Rynków i Konkurencji, Szkoła Główna Handlowa



**DR ANNA BUDZYŃSKA**

Katedra Mikroekonomii i Ekonomii Stosowanej, Instytut Ekonomii i Finansów,  
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

**Ewolucja rolnictwa na przestrzeni wieków doprowadziła do wykształcenia się wielu różnorodnych modeli, typów, skali oraz form własności gospodarstwa rolnego. Niezależnie od czasu i miejsca, uniwersalną, bazową potrzebę od zawsze stanowiła koncentracja i wzrost areału ziemi uprawnej. Obraz rolnictwa na świecie jest współcześnie bardziej zróżnicowany, niż miało to miejsce pół wieku temu. Biorąc pod uwagę procesy zachodzące w przeszłości oraz wymogi wyzwań teraźniejszości i przyszłości, warto zastanowić się nad istotą ustroju rolnego trzeciej dekady XXI wieku. Jaki model rolnictwa okaże się tym dominującym: korporacja rolna czy prywatne gospodarstwo? Czy należy przewidywać stopniową unifikację form gospodarowania? A może raczej postępujące zróżnicowanie regionalne w kierunku modelu dualnego?**

## Wprowadzenie

Rolnictwo przez tysiąclecia stanowiło podstawowy obszar aktywności gospodarczej człowieka i było jasno identyfikowalną formą gospodarowania. Już Arystoteles w IV wieku p.n.e. w swoim dziele *Polityka* rozważał, czy „rolnictwo i w ogóle troska o pożywienie i jego nabycie jest częścią nauki o gospodarstwie

domowym, czy też jakimś odrębnym rodzajem”<sup>1</sup>. Opowiadał się za odrębnością: „Są wszakże liczne rodzaje pożywienia, stąd i rozliczne sposoby życia”<sup>2</sup>.

1 Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, w: Tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. I, Warszawa 2003, s. 12, <http://biblioteka.kijowski.pl/arystoteles/polityka.pdf> [dostęp online].

2 Tamże.

Gospodarstwo rolne, jego formy, charakter oraz status ekonomiczny i społeczny ewoluowały przez tysiąclecia. Współcześnie istnieje wiele różnych modeli rolnictwa. Mnogość typów, skali czy ustroju (form własności) pozwala wskazać na pewne wspólne megatrendy rozwojowe, m.in. postępującą koncentrację obszarową, przyjmowanie przez rolnictwo cech sektorów dominujących w gospodarce (zwłaszcza przemysłu), rosnące uzależnienie rolnictwa od otoczenia, wreszcie jego relatywną marginalizację ekonomiczną i rynkową. Z punktu widzenia przyszłości rolnictwa, lecz także interesu konsumentów czy tzw. bezpieczeństwa żywnościowego, do kluczowych problemów należy zaliczyć przyszły obraz ustroju rolnego oraz dominujący model rolnictwa.

### Ustrój rolny i model rolnictwa

Ustrój rolny to najogólniej układ stosunków własnościowych i form organizacji produkcji w rolnictwie, jak również form organizacji rynku rolnego<sup>3</sup>. To także sposób zagospodarowania przestrzeni rolniczej, tryb użytkowania gruntów rolnych oraz system organizacji działalności rolniczej na pewnym etapie rozwoju społeczeństwa czy wreszcie zbiór powiązanych ze sobą instytucji kształtujących funkcjonowanie rolnictwa i wykorzystanie ziemi.

Ustrój rolny jest elementem ustroju społeczno-gospodarczego państwa w odniesieniu do rolnictwa i wsi<sup>4</sup>. Rolnictwo stanowi więc dział

gospodarki, w którym podstawą ustroju jest gospodarstwo rolne, a w Polsce – rodzinne gospodarstwo rolne (skala mikro). Koncepcja ta odnosi się do ustroju gospodarczego kraju, jego polityki przemysłowej, handlowej i rolnej. Przepisy prawne mają prowadzić do realizacji zadań zarówno na poziomie makro, chociażby w zakresie eksponowania znaczenia rolnictwa w rozwoju państwa, jak i na poziomie mikro, przede wszystkim w odniesieniu do kształtowania warunków do racjonalnego i efektywnego prowadzenia gospodarstw rolnych.

***Koncepcja ustroju rolnego odnosi się do ustroju gospodarczego kraju, jego polityki przemysłowej, handlowej i rolnej. Przepisy prawne mają prowadzić do realizacji zadań zarówno na poziomie makro, chociażby w zakresie eksponowania znaczenia rolnictwa w rozwoju państwa, jak i na poziomie mikro, przede wszystkim w odniesieniu do kształtowania warunków do racjonalnego i efektywnego prowadzenia gospodarstw rolnych.***

Ustrój rolny każdego kraju co do zasady kształtuje się stopniowo, a dominujący wpływ na jego ostateczną formę ma nie tylko historia, ale także warunki geograficzne i ekonomiczno-społeczne. Prawdopodobnie ta nie odnosi się naturalnie do zdarzeń mających charakter rewolucyjny, jak miało to miejsce w wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej po 1945 r. czy wcześniej w wielu krajach i regionach świata, czego najbardziej pamiętnym wyrazem była rewolucja bolszewicka w Rosji w 1917 r. W rzeczywistości gospodarczej ustrój rolny w każdej epoce

3 A. Stelmachowski, *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1999, s. 19.

4 N. Janowska, *Konstytucyjne ramy ustroju rolnego a polityka gospodarowania nieruchomościami w Polsce*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2023.

społeczno-gospodarczej egzemplifikuje się w formie modelu rolnictwa. Jest to swoisty obraz rolnictwa, który kształtują wybrane elementy ustroju rolnego, jak formy własności ziemi (prywatna, kolektywna, państwowa), tryb i struktura użytkowania gruntów rolnych, sposoby zagospodarowania przestrzeni rolniczej oraz stosowane techniki produkcji, zwłaszcza stopień uzależnienia od przemysłowych środków produkcji. Model rolnictwa jest faktyczną podstawą wytwórczości rolniczej w mikroskali, inaczej – na poziomie gospodarstwa rolnego. W praktyce przejawia się on w funkcjach (ich układzie oraz natężeniu), realizowanych przez podstawowe jednostki ekonomiczne, jakimi są gospodarstwa rolne<sup>5</sup>.

### **Ewolucja modelu rolnictwa**

Ustrój rolny kolejnych epok, a w następstwie dominujący w nich model rolnictwa, kształtował się pod wpływem wielu zmiennych okoliczności i zjawisk. Zawsze jednak były to procesy fundamentalne z punktu widzenia danego okresu historycznego. W Imperium Rzymskim należały do nich wojny zdobywcze, w średniowieczu – wielkie odkrycia geograficzne, w epoce nowożytnej – kolonializm, a współcześnie – system kapitalistyczny z takimi atrybutami jak mechanizm rynkowy oraz konkurencja i presja zysku, które w ostatnich dekadach XX wieku uruchomiły procesy globalizacyjne.

Aby określić ścieżkę ewolucji rolnictwa przyszłości, warto wyodrębnić zmiany, jakim podlegał zasadniczy dla każdej epoki model, będący odzwierciedleniem politycznego w swoim wymiarze ustroju rolnego danej epoki oraz powiązanych z nim uwarunkowań. Kształtowały się one na danych kontynentach i w poszczególnych epokach bardzo różnie, lecz w pewnym sensie ich „biologicznym” wyrazem był zawsze proces koncentracji ziemi – inaczej – koncentracji obszarowej gospodarstw i wzrostu ich średniej powierzchni (arealu ziemi uprawnej).

**„Biologicznym” wyrazem kształtujących się na danych kontynentach i w poszczególnych epokach modeli rolnictwa zawsze był proces koncentracji obszarowej gospodarstw i wzrostu ich średniej powierzchni.**

Przykładowo, kolonizacja terytorium Ameryki Północnej i Południowej pozbawiła rdzennych mieszkańców większości gruntów ornych. W efekcie powstał komercyjny sektor rolny, który składał się z rolników-osadników, pochodzących głównie z krajów „starej” Europy. Podobne co do następstw procesy miały miejsce w Afryce czy Azji Południowej. Z kolei rolnictwo krajów Europy podlegało w tym czasie może nie tak gwałtownym, lecz stałym przemianom w zakresie koncentracji ziemi. Rozwijało się ono najpierw w ramach praw feudalnych, a następnie pod wpływem procesów rynkowych. Państwa tego kontynentu zdecydowanie wcześniej w stosunku do pozostałych regionów świata, poza Ameryką Północną (USA, Kanada), przeszły proces industrializacji, powiązanej

<sup>5</sup> S. Kowalczyk, R. Sobiecki, *Europejski Model Rolnictwa wobec wyzwania globalnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2011, nr 329(4), s. 35, <http://www.zer.waw.pl/EUROPEJSKI-MODEL-ROLNICTWA-WOBEC-WYZWAN-GLOBALNYCH,83444,0,2.html> [dostęp online].

z odpływem ludności rolniczej do innych działalności (głównie do przemysłu), co generalnie pozytywnie wpłynęło zarówno na strukturę rolną, jak i na wydajność rolnictwa, pobudzaną substytucją pracy kapitałem. Tak powstały modele rolnictwa amerykańskiego, azjatyckiego czy europejskiego, w tym Europejski Model Rolnictwa, ukształtowany w dominującym stopniu przez wspólną politykę rolną EWG/UE. Istniejące między tymi modelami odmienności nie zaprzeczają jednak istnieniu cech wspólnych, podobieństw czy wręcz daleko posuniętej identyczności. Główna oś ich różnic sprowadza się do dylematu: gospodarstwo rodzinne czy industrialna firma rolna (w przeszłości najczęściej także rodzinna, lecz od pewnego czasu mająca charakter korporacji – w tym przypadku – korporacja rolna, nazywana także agroholdingiem).

### Stan współczesny

Zarówno liczba, jak i struktura gospodarstw rolnych podlegają stałej ewolucji. Naturalnie nie przebiega ona we wszystkich krajach i regionach według tego samego schematu – jest bowiem konsekwencją splotu wielu czynników, a w tym:

- politycznych (realizowane w stosunku do rolnictwa polityki krajowe i regionalne),
- społecznych (układ relacji miasto-wieś),
- gospodarczych (rola rolnictwa w gospodarce kraju i regionu),
- demograficznych (dynamika przyrostu naturalnego, charakter rynku pracy, zapotrzebowanie działów pozarolniczych na siłę roboczą w rolnictwie),
- środowiskowo-naturalnych (zasoby ziemi rolniczej, w tym na jedną osobę zatrudnioną w rolnictwie, tereny potencjalnie użyteczne w rolnictwie, potrzeby w zakresie irygacji).

Według danych FAO w 167 krajach świata jest 569,6 mln gospodarstw rolnych<sup>6</sup>. Zdecydowanie najwięcej (około 74%) zlokalizowanych jest w Azji (w tym w Chinach – 35,0% i w Indiach – 24,0%). W tym samym czasie w grupie krajów objętych tym szacunkiem było 2.522,3 mln rolników. To oznacza, że na jednego rolnika przypada przeciętnie niecałe 1,8 ha ziemi uprawnej w skali świata. Według różnych szacunków na świecie istnieje od 475 do 500 mln gospodarstw poniżej 2 ha, z tego 410 mln (72,0% ogółu) dysponuje powierzchnią poniżej 1 ha<sup>7</sup>. Te poniżej 2 ha stanowią aż 97,9% wszystkich gospodarstw w Chinach, 95,1% w Egipcie i 94,8% w Wietnamie. Na przeciwległym biegunie są kraje, takie jak Dania, Irlandia i Szwecja, gdzie udział takich gospodarstw kształtuje się na poziomie kolejno 1,7%, 2,2% oraz 3,4%<sup>8</sup>. Średnia powierzchnia gospodarstwa w poszczególnych krajach także waha się w olbrzymim przedziale, tj. od 3.240 ha w Australii, 580 ha w Argentynie, 290 ha w Urugwaju i 270 ha w Kanadzie, do 0,3 ha w Bangladeszu, 0,7 ha w Wietnamie i 0,8 ha w Indonezji i Egipcie.

Ewolucja, jaka nastąpiła w strukturze agrarnej poszczególnych krajów i kontynentów w ciągu ostatnich 50-70 lat, jest wyjątkowo zróżnicowana. Z danych FAO dotyczących 108 krajów wynika, że w latach 1960-2000

6 Rolnictwo uwzględnionych w szacunku 167 krajów reprezentuje 96% światowej populacji, 97% ludności zajmującej się rolnictwem i 90% gruntów rolnych na świecie. Dane uwzględnione w szacunku pochodzą w zdecydowanej większości z lat 2000-2010.

7 S.K. Lowder, J. Scoet, T. Raney, *The Number, Size, and Distribution of Farms, Smallholder Farms, and Family Farms Worldwide*, „World Development” 2016, nr 87, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X15002703#b0140> [dostęp online].

8 Our World in Data, <https://ourworldindata.org/grapher/share-farms-smallholders?tab=table> [dostęp online].

średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego zmniejszyła się w 63 z nich (58,3%), zwiększyła – w 38 (35,2%) i nie uległa istotnej zmianie w siedmiu państwach (6,5%). W poszczególnych regionach zmiany były wielokierunkowe. I tak: zmniejszenie średniej powierzchni gospodarstw nastąpiło w przypadku 100,0% badanych krajów Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu, 80,0% krajów Azji Wschodniej i rejonu Pacyfiku, 78,9% krajów Afryki Subsaharyjskiej, 66,7% krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów oraz 18,9% krajów Europy (poza Cyprem i Maltą) oraz ani jednego kraju Ameryki Północnej (USA, Kanada).

### ***Ewolucja, jaka nastąpiła w strukturze agrarnej poszczególnych krajów i kontynentów w ostatnich dekadach, jest wyjątkowo zróżnicowana.***

***Z danych FAO dotyczących 108 krajów wynika, że w latach 1960-2000 średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego zmniejszyła się w 63 z nich (58,3%), zwiększyła – w 38 (35,2%) i nie uległa istotnej zmianie w siedmiu (6,5%).***

Obraz rolnictwa na świecie jest współcześnie bardziej zróżnicowany, niż miało to miejsce pół wieku temu. Zmiany, jakie nastąpiły, można ująć następująco:

- w Europie oraz Ameryce Północnej w latach 1950-2000 systematycznie rosła średnia wielkość gospodarstwa rolnego – jako konsekwencja postępującej koncentracji obszarowej,
- w Azji i w Afryce w latach 1950-2000 systematycznie spadała średnia wielkość gospodarstwa rolnego w większości krajów tego regionu – jako konsekwencja procesów dekoncentracji obszarowej (przykładowo,

w Azji Południowej średnia wielkość gospodarstwa spadła z około 2,6 ha w 1960 r. do 1,3 ha w 2000 r.)<sup>9</sup>,

- w Ameryce Łacińskiej w tym czasie zmiany były różnokierunkowe – od postępującej szybko koncentracji w takich krajach, jak Argentyna i Urugwaj, poprzez względną stabilizację w Brazylii, Kolumbii czy Ekwadorze, aż po dekoncentrację w Chile, Meksyku, Paragwaju czy Gwatemali; ogólnie średnia wielkość gospodarstwa w tym regionie zmniejszyła się z około 80 ha na gospodarstwo w 1960 r., do 50 ha w 1990 r., a następnie częściowo wzrosła w kolejnych dekadach,
- w wielu krajach Ameryki Łacińskiej, Europy Wschodniej i Azji Środkowej, w których jest stosunkowo dużo ziemi rolniczej, w latach 1970-2010 nastąpił wzrost rolnictwa wielkoskalowego (gospodarstw wielkoobszarowych). Widoczne jest to np. w Ukrainie, gdzie istnieje około 100 gospodarstw rolnych (agroholdingów) o przeciętnym areale 5000 ha, a 10 największych z nich zajmuje łączny obszar 2,65 mln ha<sup>10</sup>. Łącznie agroholdingi gospodarują na powierzchni odpowiadającej 29,0% całości użytków rolnych (UR) Ukrainy<sup>11</sup>. Z kolei w Niemczech agroholdingi gospodarują na około 11,0% powierzchni UR,

9 S.K. Lowder, J. Scoet, T. Raney, *The Number, Size, and Distribution of Farms...*, dz. cyt.

10 The International Competence Center on Large Scale Agriculture (LaScala), *TOP 10 Ukrainian Agricultural Land Users 2021*, 7.10.2021, <https://www.largescaleagriculture.com/home/news-details/top-10-ukrainian-agricultural-land-users-2021/> [dostęp online].

11 A. Kravchuk, M. Neboha, J. de los Reyes, *Offshoring prosperity. Agroholdings and tax avoidance in Ukraine „TNI Longreads”*, <https://longreads.tni.org/offshoring-prosperity-ukraine> [dostęp online].

- w tym na 37,0% w Turyngii, 28,0% w Saksonii, do 1-3% w starych landach<sup>12</sup>,
- w krajach Afryki Subsaharyjskiej dążenia do przejścia na rolnictwo wielkoobszarowe w latach 70. i 80. XX w. w dużej mierze zakończyły się niepowodzeniem; małe gospodarstwa rolne pozostały podstawowym modelem rolnictwa w tym regionie,
- w latach 1960-2000 średnia wielkość gospodarstwa zmniejszyła się w większości krajów o niskich i niższych średnich dochodach, wzrosła w niektórych krajach o wyższych średnich dochodach i w niemal wszystkich krajach o wysokich dochodach<sup>13</sup>,
- w latach 1930-2000 średnia wielkość gospodarstwa oraz mediana średnich wielkości na poziomie globalnym (próba 106 krajów, przy czym liczba krajów zmieniała się z roku na rok) zmniejszyła się; oznacza to spadek średniej wielkości gospodarstw w większości regionów świata, z wyjątkiem Europy, Australii, Nowej Zelandii, USA, Kanady, Argentyny i Urugwaju<sup>14</sup>,
- istnieją znaczne różnice w rozkładzie wielkości gospodarstw rolnych pomiędzy krajami bogatymi i biednymi. Średnia wielkość gospodarstwa jest większa

w krajach o wyższym średnim PKB na mieszkańca (w 20% najbiedniejszych krajów świata średnia wielkość gospodarstwa wynosi 1,6 ha, podczas gdy w 20% najbogatszych krajów wynosi 54,1 ha); w krajach o wyższych średnich dochodach gospodarstwa większe niż 20 ha zajmują 70% ziemi, podczas gdy w najbiedniejszych krajach 70% ziemi zajmują gospodarstwa mniejsze niż 5 ha<sup>15</sup>.

**Model rolnictwa światowego mniej więcej od połowy XX w. podlega przyspieszonej dywersyfikacji w dwóch przeciwstawnych kierunkach, tj.: postępującej koncentracji obszarowej oraz dekoncentracji. Koncentrację pobudza wysoka cena siły roboczej, duży potencjał kapitału i szybko kurczące się zasoby ziemi rolniczej. Dekoncentrację natomiast duże pokłady siły roboczej, niedostateczny popyt na nią ze strony działów pozarolniczych oraz brak kapitału.**

Podsumowując, model rolnictwa światowego mniej więcej od połowy XX w. podlega przyspieszonej dywersyfikacji w dwóch przeciwstawnych kierunkach, tj.: postępującej koncentracji obszarowej w Europie, Ameryce Północnej, Australii i części Oceanii oraz wybranych krajach Ameryki Południowej i Afryki oraz dekoncentracji w pozostałych częściach świata, głównie w Afryce Subsaharyjskiej, Azji Południowej oraz w większości krajów Ameryki Łacińskiej. Procesy te, chociaż różne co do kierunku oraz charakteru zmian, stymulowane są jednak

12 O. Zinke, *Die reichsten Bauern in Deutschland – sind überhaupt keine Bauern*, „Agrarheute“, 29.12.2023, [https://www.agrarheute.com/management/agribusiness/reichsten-bauern-deutschland-ueberhaupt-keine-bauern-614805?utm\\_campaign=ah-sa-nl&utm\\_source=ah-nl&utm\\_medium=newsletter-link&utm\\_term=2023-12-30](https://www.agrarheute.com/management/agribusiness/reichsten-bauern-deutschland-ueberhaupt-keine-bauern-614805?utm_campaign=ah-sa-nl&utm_source=ah-nl&utm_medium=newsletter-link&utm_term=2023-12-30) [dostęp online].

13 Podział krajów według klasyfikacji Banku Światowego na następujące grupy: kraje o niskich dochodach (*low-income countries*), kraje o niższych średnich dochodach (*lower middle-income country*), kraje o wyższych średnich dochodach (*upper middle-income countries*) i kraje o wysokich dochodach (*high-income countries*). Progi kwalifikacji do poszczególnych grup ulegają zmianom.

14 S.K. Lowder, J. Scoet, T. Raney, *The Number, Size, and Distribution of Farms...*, dz, cyt.

15 T. Adamopoulos, D. Restuccia, *The size distribution of farms and international productivity differences*, „The American Economic Review” 2014, nr 104(6).

przez ten sam zestaw przyczyn, do których należy m.in. relacja zasobów i cen podstawowych czynników produkcji rolniczej, takich jak praca, ziemia i kapitał. Koncentrację pobudza wysoka cena siły roboczej, duży potencjał kapitału i szybko kurczące się zasoby ziemi rolniczej w następstwie rozwoju cywilizacyjnego. Dekoncentrację natomiast duże zasoby siły roboczej, niedostateczny popyt na nią ze strony działów pozarolniczych oraz brak kapitału. Jak będzie wyglądał model rolnictwa przyszłości? Czy należy przewidywać jego stopniową unifikację, czy raczej postępujące dalej zróżnicowanie regionalne w kierunku wzmocnienia dualnego charakteru rolnictwa na świecie?

### Przyszłość modelu dualnego

Rozważając kształt rolnictwa przyszłości w skali globalnej, należy spodziewać się zasadniczej rywalizacji dwóch podstawowych modeli, czyli:

- a) korporacji rolnej (agroholdingu), wykorzystującej przede wszystkim przewagę konkurencyjne mechanizmu rynkowego
- b) rodzinnego (prywatnego) gospodarstwa rolnego, ulegającego przewagom tych pierwszych, lecz coraz silniej wspieranego przez interwencjonizm państwa<sup>16</sup>.

W literaturze przedmiotu istnieje wyraźny podział stanowisk i poglądów w tym względzie. Z jednej strony od lat 60. XX w. konsekwentnie podkreśla się znaczenie gospodarstw małych. Ich przewagi nad dużymi gospodarstwami dotyczą takich zagadnień, jak: szybkość

<sup>16</sup> W literaturze przedmiotu nie ma jasności terminologicznej odnośnie do gospodarstwa rodzinnego (*family farm*), które jest z reguły utożsamiane z gospodarstwem małorolnym (*smallholder farm*). Ponadto gospodarstwo małorolne jest także pojęciem względnym i bardzo specyficznym w różnych układach politycznych i gospodarczych, dlatego definicje małych gospodarstw rolnych różnią się znacznie w zależności od kraju.

reagowania na nowe rynki i technologie, szczególnie po sukcesie tzw. zielonej rewolucji (znacznie większy postęp krajów azjatyckich w porównaniu z Ameryką Łacińską i jej wysoce nierównomierną strukturą agrarną), wzrost produktywności drobnych rolników, który sprzyja lepszym wynikom rozwojowym w zakresie ogólnego wzrostu gospodarczego i tworzenia miejsc pracy, rozwój drobnego rolnictwa mającego nieproporcjonalnie większy wpływ na redukcję ubóstwa niż wzrost w innych sektorach, wysoka nierówność w zakresie własności gruntów, typowa dla modelu rolnictwa korporacyjnego, która zmniejsza inwestycje w dobra publiczne<sup>17</sup>.

Z drugiej strony ograniczone sukcesy wysiłków podejmowanych przez drobnych rolników na rzecz poprawy produktywności w pewnych regionach świata, np. w Afryce Subsaharyjskiej, oraz widoczny postęp w zakresie rozwoju produkcji rolnej w krajach, które postawiły na duże gospodarstwa rolne, nawet w tych o relatywnie niskim poziomie rozwoju, jak Argentyna czy Brazylia, skłoniły niektóre rządy do bardziej przychylnego spojrzenia na rozwój wielkoobszarowego rolnictwa zmechanizowanego. Nacisk na duże gospodarstwa został wzmocniony wyraźną konkurencyjnością eksportową agroholdingów w Ameryce Łacińskiej i Europie Wschodniej (Ukraina) oraz zwiększonym zainteresowaniem inwestorów instytucjonalnych rolnictwem jako źródłem biznesu (częściowo w odpowiedzi na światowy kryzys żywnościowy w latach 2007-2008), chociaż doświadczenia

<sup>17</sup> K. Deininger, D. Byerlee, *The Rise of Large Farms in Land Abundant Countries: Do They Have a Future?*, „World Development” 2012, nr 40(4), <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X11001008?via%3Dihub> [dostęp online].

z propagowaniem przewag wielkoobszarowych gospodarstw rolnych były często negatywne. Powoływanie się na większą efektywność dużych gospodarstw stosujących nowoczesne metody produkcyjne stanowiło często pretekst do zdobywania kolejnych obszarów ziemi, z reguły bez ich produkcyjnego użytkowania, jak ma to obecnie miejsce w wielu krajach afrykańskich. Praktyki te pozbawiają miejscową ludność podstawowego źródła do życia i przybierają formę tzw. landgrabbing'u, co niektórzy utożsamiają wręcz z nową formą kolonializmu.

Ponadto, o ile duże gospodarstwa rolne odgrywały w przeszłości dominującą rolę w uprawach plantacyjnych, o tyle typowa produkcja rolnicza, w przeciwieństwie np. do przemysłu, nie charakteryzuje się aż tak znaczącymi korzyściami skali. Większe jednostki mają wprawdzie przewagę w dostępie do zglobalizowanych dzisiaj rynków, jednak wytrwałość rolników rodzinnych w przewyżnianiu wielu problemów, w tym ich zdolność do czasowego ograniczania własnych potrzeb czy zbiorowego działania w połączeniu z wysokim, osobistym zaangażowaniem w swoich gospodarstwach sprawia, że sektor rolniczy w wielu regionach świata jest nadal zdominowany przez gospodarstwa prywatne.

Procesy koncentracji obszarowej, jakie zachodziły w perspektywie ostatnich 70 lat w wielu krajach Europy, Ameryki Północnej i częściowo Południowej, były stymulowane głównie przez trzy czynniki: nowe technologie ułatwiające zastępowanie siły roboczej, braki lub niewystarczającą dostępność siły roboczej na wielu obszarach przygranicznych, peryferyjnych i nieurbanizowanych oraz

zwiększoną presję na integrację łańcuchów dostaw i szybko rozpowszechniającą się standaryzację i certyfikację produktów rolnych. Wiele mniejszych gospodarstw rolnych nie było w stanie dostosować się do nowych wymogów rynków rolnych i ograniczało swoją działalność lub w ogóle z niej rezygnowało. Problem stanowiła także tzw. deprywacja dochodowa rolników, będąca konsekwencją nienadążania sektora rolnego za produktywnością działów przetwórczych i usługowych, powszechnie znany jako kwestia agrarna<sup>18</sup>.

**Większe gospodarstwa mają wprawdzie przewagę w dostępie do zglobalizowanych dzisiaj rynków, jednak wytrwałość rolników rodzinnych w przewyżnianiu problemów połączona z wysokim, osobistym zaangażowaniem sprawia, że sektor rolniczy w wielu regionach świata jest nadal zdominowany przez gospodarstwa prywatne.**

To, czy powyższe czynniki wpłyną na dalszą koncentrację obszarową oraz powstawanie w wybranych krajach i regionach coraz większych gospodarstw rolnych zależy od takich zjawisk, jak: dynamika przyrostu demograficznego i zdolność sektorów pozarolniczych do efektywnego wchłaniania siły roboczej z rolnictwa, stopień liberalizmu krajowych polityk rolnych w zakresie obrotu ziemią rolniczą, dostępność gruntów potencjalnie nadających się do produkcji rolnej na obszarach o bardzo małej gęstości zaludnienia, zasoby gruntów nieuprawianych

<sup>18</sup> S. Kowalczyk, R. Sobiecki, *Kwestia agrarna. Od rolnictwa chłopskiego do rolnictwa zrównoważonego*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2021.



lub nadających się do wykorzystania rolniczego, a przede wszystkim – presja kwestii środowiskowych związana z ograniczaniem eksploatacji dóbr naturalnych.

Ostatnie wyzwanie dotyczy problemu zrównoważenia rolnictwa, w tym określonego konfliktu zrównoważenia ekonomicznego oraz środowiskowego w rolnictwie i braku możliwości pogodzenia tych dwóch sprzeczności w ramach mechanizmu rynkowego (przynajmniej w obecnym stanie postępu technicznego i imperatywu ekonomicznego, czyli konieczności osiągnięcia zysku/dochodu). Badania zrównoważenia rolnictwa wykazują bowiem istotną sprzeczność w zakresie równoczesnego osiągnięcia przez gospodarstwa rolne w różnych modelach i typach rolnictwa celów ekonomicznych i środowiskowych.

Zrównoważenie rolnictwa, a także innych działów gospodarki, jak chociażby energetyki, staje się współcześnie coraz bardziej oczekiwanym priorytetem polityki ekonomicznej i społecznej tak w skali pojedynczego kraju, jak i w układzie globalnym. Dodatkowym problemem w przypadku zrównoważenia rolnictwa pozostaje relacja tego celu z bezpieczeństwem żywnościowym. Jak bowiem wykazuje doświadczenie wielu krajów, działania podejmowane w zakresie zrównoważenia środowiskowego pozostają w określonym konflikcie z wielkością wytwarzanej produkcji rolniczej, a w końcowym efekcie ze stanem bezpieczeństwa żywnościowego. Z tych względów relacja celów: bezpieczeństwo żywnościowe czy ochrona środowiska (*food security versus*

*protection of environment*) pozostaje realnym problemem społecznym i gospodarczym.

**Procesy koncentracji obszarowej, jakie zachodziły w perspektywie ostatnich 70 lat w wielu krajach Europy, Ameryki Północnej i częściowo Południowej, były stymulowane głównie przez trzy czynniki: nowe technologie zastępujące siłę roboczą, niewystarczającą dostępność siły roboczej na wielu obszarach przygranicznych, peryferyjnych i nieurbanizowanych oraz zwiększoną presję na integrację łańcuchów dostaw i szybko rozpowszechniającą się standaryzację i certyfikację produktów rolnych.**

Co zatem przemawia za gospodarstwami małorolnymi jako dominującym modelem rolnictwa przyszłości? Historycznie rzecz biorąc, zdecydowana większość krajów, które osiągnęły szybki wzrost gospodarczy na wczesnych etapach rozwoju, inwestowała właśnie w rolnictwo, jako podstawowy wówczas sektor. Chociaż dzisiejsze realia są inne, to jednak małe gospodarstwa w dalszym ciągu mają przewagę w zdecydowanej większości regionów i krajów świata w wielkości produkcji na jednostkę ziemi (1 ha). Widoczne jest to zwłaszcza w regionach, gdzie ziemia jest czynnikiem rzadkim w porównaniu do siły roboczej, np. na najludniejszym kontynencie (w Azji). Wygraną małych gospodarstw mogą zapewnić dwie strategie realizowane równocześnie, tj. maksymalizacja produkcji rolniczej na jednostkę powierzchni i zatrudnioną osobę oraz skuteczna dystrybucja, co wobec niewielkiej skali jednostkowej produkcji wymusza zespolowe,

kolektywne formy udziałów rolników gospodarujących na mniejszych obszarach<sup>19</sup>.

Modyfikacje w wielkości gospodarstw powodowane są przez zmiany demograficzne. Redukują one bowiem ilość ziemi dostępnej dla rodziny, dopóki możliwości pozarolnicze nie rozszerzą się na tyle, aby wchłonąć wszystkich nowych członków danej rodziny. Azja jako całość przekroczyła już ten punkt zwrotny, więc jej średnie rozmiary gospodarstw (w perspektywie do 2050 r.) mogą wzrosnąć, podczas gdy w Afryce będą nadal spadać, co stwarza szczególne wyzwania zarówno na obszarach peryferyjnych (wiejskich), jak i zindustrializowanych<sup>20</sup>.

### Podsumowanie

Co w takiej sytuacji można uznać za realny obraz przyszłego modelu rolnictwa, a co za bardziej życzeniowy? Współczesne procesy zachodzą pod silną presją globalizacji. Ostatnie dekady, zwłaszcza po roku 2000, obfitowały w zdarzenia osłabiające jej siłę na rzecz wzmocnienia pozycji państw narodowych i realizowanych przez nie polityk. Dotyczy to z całą pewnością rolnictwa i strategii w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego, realizowanych przez poszczególne kraje.

Współczesny obraz sektora rolniczego to dualny kształt jego modelu: coraz bardziej skorporatyzowane rolnictwo Europy, Ameryki Północnej i częściowo Ameryki Południowej, Afryki i Oceanii oraz w dalszym ciągu rodzinne rolnictwo pozostałych regionów świata, w tym Afryki Subsaharyjskiej, Azji Południowej, krajów regionu Pacyfiku czy Karaibów. Przyszła ewolucja tego modelu będzie konsekwencją dwóch przeciwstawnych procesów.

**Co przemawia za gospodarstwami małorolnymi jako dominującym modelem rolnictwa przyszłości? W dalszym ciągu mają one przewagę w zdecydowanej większości regionów i krajów świata w wielkości produkcji na jednostkę ziemi (1 ha). Ich wygraną mogą zapewnić dwie strategie realizowane równocześnie: maksymalizacja produkcji rolniczej na jednostkę powierzchni i zatrudnioną osobę oraz skuteczna dystrybucja, która wymusza kolektywne formy udziałów rolników.**

Im silniejsza będzie globalizacja, tym większy impuls do koncentracji obszarowej w rolnictwie i postępującej dominacji korporacji rolnych. W tym samym kierunku będzie oddziaływać redukcja przyrostu naturalnego w najbardziej ludnych krajach świata. Z kolei im bardziej pracooszczędny charakter postępu technicznego, tym mniejsze zapotrzebowanie na siłę roboczą z rolnictwa i zwiększona presja na dekoncentrację obszarową oraz poszerzenie znaczenia małych gospodarstw rodzinnych w wielu regionach świata. W tym samym kierunku będzie oddziaływało zwiększone zagrożenie konfliktami zbrojnymi i chęć budowy krajowych strategii bezpieczeństwa

<sup>19</sup> P. Hazell, C. Poulton, S. Wiggins, A. Dorward, *The Future of Small Farms: Trajectories and Policy Priorities*, „World Development” 2010, nr 38(10), <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X10001038> [dostęp online].

<sup>20</sup> W. A. Masters, A. Andersson Djurfeldt, C. De Haan, P. Hazell, T. Jayne, M. Jirström, T. Reardon, *Urbanization and farm size in Asia and Africa: Implications for food security and agricultural research*, „Global Food Security” 2013, nr 2(3), <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211912413000254> [dostęp online].

żywnościowego, przy ograniczaniu udziału w światowej wymianie towarowej produktami rolnymi i żywnościowymi.

Trend, który zdominuje gospodarkę światową, wyznaczy ścieżkę przyszłych zmian w rolnictwie. Modele: zrównoważony, wertykalny, węglowy, precyzyjny itd. raczej pozostaną marginalne, nawet w perspektywie 2040-2050 r. To oznacza, że dualny model rolnictwa prawdopodobnie jeszcze na długi czas pozostanie tym podstawowym, a w zależności od zachodzących zjawisk – raz wzmacniać się będzie jego forma korporacyjna, zaś w innych okresach – rodzinna. ■

**Współczesny sektor rolniczy ma dualny charakter: coraz bardziej skorporatyzowane rolnictwo Europy, Ameryki Północnej i częściowo Ameryki Południowej, Afryki i Oceanii oraz w dalszym ciągu rodzinne rolnictwo pozostałych regionów świata. Im silniejsza będzie globalizacja, tym większy impuls do koncentracji obszarowej i postępującej dominacji korporacji rolnych. Z kolei im bardziej pracooszczędny charakter postępu technicznego, tym zwiększona presja na dekoncentrację obszarową oraz poszerzenie znaczenia małych gospodarstw rodzinnych.**

#### O AUTORACH

Prof. dr hab. **Stanisław Kowalczyk** – wykładowca akademicki Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Kierownik Zakładu Rynku i Bezpieczeństwa Żywnościowego w Instytucie Rynków i Konkurencji SGH. Na jego dorobek jako pracownika nauki składa się 650 pozycji, w tym: 250 publikacji, 160 wygłoszonych referatów oraz 240 ekspertyz i opinii. Główne obszary badawcze to bezpieczeństwo żywnościowe i żywności, jakość i fałszowanie żywności, globalizacja agrobiznesu. Posiada także bogate doświadczenie praktyczne. Zajmował szereg funkcji w instytucjach administracyjnych oraz gospodarczych. Był m.in. Wiceprezesem BGŻ S.A., Wiceministrem Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Głównym Inspektorem Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych.

Dr **Anna Budzyńska** – doktor nauk ekonomicznych, adiunkt w Katedrze Mikroekonomii i Ekonomii Stosowanej w Instytucie Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wcześniej pracownik kontrolingu w jednej z lubelskich spółek notowanych na GPW i Katedry Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie. W działalności naukowej i dydaktyczno-szkoleniowej zajmuje się problematyką konkurencyjności rolnictwa i rozwoju rynków rolnych w gospodarce światowej. Autorka i współautorka 30 publikacji, w tym dwóch monografi naukowych. Ekspert z dziedziny rynków rolnych w Senacie RP oraz innych instytucjach publicznych.

Partnerzy



Pomorski Fundusz Rozwoju  
sp. z o.o. z siedzibą w Gdańsku



Spółka Samorządu  
Województwa Pomorskiego



Partnerzy numeru

